

Jankovics Marcell

A vizuális¹ nevelésről

Részletek egy készülő könyvből

■ Régóta foglalkoztat a kultúra, azon belül az írás-olvasás-számolás *szembetűnő* hanyatlása, és a *képes* bővli (televízió, internet, reklám, bulvársajtó, *képregény*) vele egyidejű diadalútja. Ennek a helyzetnek élesen ellentmond, hogy az iskolai nevelésben és oktatásban egyre kisebb, s az életkorral is tovább csökkenő szerepet játszik a *képes* ismereteket kezelő jobb oldali agyfélteke foglalkoztatása. A diszlexia járványos terjedésének egyik oka szerintem épp ebben keresendő. A *képekkel* operáló fonómika 1950-es száműzése az oktatásból, mely – akárcsak a majdnem kihalt mangalica – csak lassan, a globalista oktatáspolitikával dacolva talál vissza napjainkban az iskolába. *Másképp* fogalmazva: az oktatás-nevelésben meghatározó a szövegközpontúság, a jobb agyféltekét elhanyagolják, a bal féltekét túlterhelik.

Nyilvánvalónak *tűnik* a számomra, hogy ezt az ellentmondást föl kell oldani. Egyfelől az írás-olvasás-számolás jó hagyományokon alapuló oktatásának erősítése révén, másfelől a *vizuális* kultúra és nevelés színvonalának *jelentős* emelésével. Az előbbihez nem értek, az utóbbit igyekszem művelni. Koromnál fogva a gyakorlati alkotómunka mellett azonban egyre nagyobb bennem az elméleti érdeklődés és az elvi megalapozás igénye. Meggyőződésem, hogy minden iskolai tantárgy oktatható *vizuálisan*, azaz kifejezően, érzékeltesen. Írásomban ezért szándékosan nem a *vizuális* művészetek, tárgyak köréből veszem példáimat, hanem főleg a nyelvek köréből.

Személyes ok miatt is foglalkoztat a kérdés. Alapvetően *vizuális* típus vagyok. Új keletű szakkifejezéssel élve jobbfélteke-dominanciával születtem, s ennek számos hátrányát, még több előnyét tapasztaltam meg életem során. Ettől függetlenül az egyensúlyt kerestem és keresem az élet minden területén. Ezért is sulykolom, hogy az oktatók, nevelők a két agyféltekét egyformán terheljék, hogy értelemmel és érzellemmel nevelt tanítványaik mindkét agyféltekéjüket használják az életben. Így válnának harmonikus

személyiséggé, így érthetnének meg sok mindent, amit féloldalas agymunkával szó szerint *képtelenség*.

Nietzschével szólva, a modern, civilizált ember csak nappali, férfiasnak vélt apollói oldalát tartja fontosnak, az éjszakai, nőiesnek vélt dionüszoszt elhanyagolja. Tudományosabb, ezredfordulói fogalmazásban: csak a racionális tevékenységekért felelős bal agyféltekét engedni szóhoz jutni, ezzel *szemben* a jobb féltekét, amelynek kreativitásunkat, művészi alkotó*kép*ességünket, megérzéseinket, az analógiás észjárását és a villámgyors felismeréseket köszönhetjük, némaságra ítéli. Itt mindjárt leszögezhetjük, hogy az agykutatók szakvéleménye félig ellentmond a mitológiai hagyománynak. A vizsgálatok eredményeként ugyanis inkább a bal féltekét *tekinthet*jük nőies oldalnak, és a jobbot férfiasnak, amennyiben a nők bal oldali agyféltekéje fejlettebb a férfiakénál, a férfiak jobb féltekéje viszont a nőkénél fejlettebb. Ez formailag megegyezik a hagyomány szerinti párosítással, de tartalmát *tekintve* épp az ellenkezője annak. A bal félteke ugyanis az értelmes észleletek gyűjtőhelye és irányítója, a jobb félteke pedig a – mondjuk úgy – poézisé. A hagyomány azonban a nőt és a bal oldalt társítja a búzájjal, az éjszakával, a Holddal, és a férfit, a jobb oldalt a tiszta ésszel, a nappallal, a Nappal.²

A bal féltekében van legtöbbünk beszéd- és nyelvközpontja. Ez föltételezi, hogy a tartós emlékezetnek³ is itt a helye, hiszen a beszélőnek az elraktározott szókincsből és a nyelvtudásból kell előhívnia, amire szüksége van. Kivételek vannak. Egyes népek – Hámori József agykutató szerint például a hopi és navaho indiánok – eredendően a jobb féltekéjükkel beszélnek. A vizsgálatok szerint ennek nem örökletes tulajdonság, hanem etnikai, társadalmi oka lehet. Szerintem azon belül is nyelvi, pontosabban nyelvszimbolikai, gondolkodásmódbeli, azaz kulturális oka, ami a nevelésnek (oktatásnak) köszönhető. Mondom ezt arra a tudományos megállapításra alapozva, mely szerint a bal félteke inkább gya-

korlatias; szavakban, fogalmakban gondolkodik, a jobb jobbára képekben, analógiásan. Az analógiás gondolkodás a hagyományos műveltségek sajátja. Minden „elmaradott” nép gondolkodása, nyelve, művészete árulkodik erről. A miénké is.

Hámori József professzor példáját idézem. Mint írja – amit egyúttal illusztrál is –, míg a jobb félteke a formák közti hasonlóságot észleli – példája szerint egy torta és egy zsirardikalap között –, addig a bal félteke funkció szerint különíti el a kettőt.⁴ Más szavakkal, a bal féltekés logikusan a különbséget *látja* a torta és a zsirardikalap között, a jobb féltekés a rokonságot fedezi fel asszociáció, *képzettársítás* útján.

Idemácsolom Hámori professzor felosztását:

<i>Bal félteke</i>	<i>Jobb félteke</i>
Beszéd-nyelv használata	Néma, <i>látó</i> , térmanipuláló
Sequenciális, digitális	Egyidejű, analóg
Logikus, analitikus	Szintetikus, holisztikus
Algebrikus	Geometrikus
Intellektuális	Ösztönös
Konvergens	Divergens
Következtető	<i>Képzelőerő</i> -kreativitás

Racionális	„Irracionális”
Absztrakt	Tárgycentrikus
(gondolkodás)	(gondolkodás)
Realisztikus, objektív,	Impulzív,
humorérzék nincs	szubjektív, humorérzék
Irányított	Szabad
Időérzék	Időtlen ⁵

Domján László agykontrollt oktató orvos fölsorolásában a következők szerepelnek a jobb oldalon: „érzelmelek, részleteket nélkülöző figyelem, *képzelőerő*, szimbólumok és *képek*, filozófia és vallás, hit, fantázia, kreativitás”. A részleteket nélkülöző figyelemmel *szemben* a bal oldalon a „részletekre figyelő” áll.⁶

Hámori nyomán tovább egyszerűsítve a „törtet”, a „számláló” bal oldalt a tartalom, a „nevező” jobbot a forma kiagyalójának, gyűjtőjének és kezelőjének *tekinthetjük*. Domján meghatározását a részletekkel kapcsolatban saját tapasztalatom alapján úgy módosítanám: a bal féltekések a szakosodás bajnokai, a jobb féltekések a tágabb összefüggések fölismerői. Hozzátenném, esetemben a jobb félteke vélt fölénye nem akadályozza a bal féltekémet a részletek figyelésében. Művészi és művelődéstörténeti munkámban ez nagy segítséget jelent.

Bánki M. Csaba pszichiáter a szerintem bal oldalhoz társított logikát, elvonatkoztató **kép**ességet feltételező algebrikus gondolkodás helyét a jobb féltekébe teszi. Könyvében többször is hangsúlyozza, hogy „a zenei vagy még meglepőbbben a matematikai **kép**esség például épenséggel nem bal, hanem jobb féltekéi adottság”.⁷

Már fiatal koromban is hallottam nálam műveltebbektől és idősebbektől csodálattal emlegetni (a féltekéktől függetlenül), hogy a zenei és matematikai érzék rendszerint összetartozik.⁸

A két oszlopból két olyan (a valóságban vegytisztán nem létező) embertípus formálódik ki, amilyenek a közfelfogás hagyományosan a földön járó tudóst (bal oszlop) és a szárnyaló, álmodó művészt **kép**zeli (jobb oszlop). Vagy az analizáló kritikust és a szintetizáló gondolkodót. A valóság ennél bonyolultabb. Ahogy a jó tudós sem nélkülözheti az isteni szikrát, nem mondhat le elemző munkája szintéziséről és a szabadságról sem, úgy a jó művész sem nélkülözheti az eszt, intelligenciát, műveltséget és az önkritikát. Tudnia kell, mit miért csinál, s azt is, hogy szabad **kép**zeletéből rendnek kell születnie.

Mint már **je**leztem, az előbbi meglepő módon nőiesnek, az utóbbi férfiasnak kellene **lát**nunk. Forrásaim azonban rendre kiemelik, hogy az agy nemi differenciálódása közel sem egyértelmű.

„Az agy nemiségének kutatása egészében azt **mutat**ja, hogy [a] férfiak és nők viselkedési különbségei végső soron sokkal inkább mennyiségiek, mint minőségiek. Hiszen a kutatók mindig ugyanazokat a tulajdonságokat vizsgálják, és ezekből találnak hol többet, hol kevesebbet a két nemben. Elterjedt és általános tévedés ugyanis, hogy egy ember minél férfiasabb, annál kevésbé volna nőies, és megfordítva. Valójában férfiaság és nőieség egyáltalán nem egymást kizáró ellentétek: lehet valaki egyszerre jó **térlátó** és kitűnő szókészségű, egyszerre érzelmi típus és mégis versengő, egyszerre finom vonású és mégis brutális...”⁹

A **kép**et tovább bonyolítja, hogy az agyféltekék funkciója az illető **személy** „kezessége”, még inkább „lábassága” szerint módosul az általánoshoz **kép**est. Ha az illető balkezes és ballábas, a bal agyfélteke szerepkörei a jobb féltekéhez tartoznak és viszont. Illetőleg dehogyis:

„Sokan úgy tudják, hogy a balkezes emberek beszédközpontja szükségszerűen a jobb oldali agyféltekében van. Ez azonban [...] nem igaz. A balkezes és kétkezes emberekben ezek a központok inkább több helyen, szétosztottan helyezkednek el, tehát esetenként a jobb oldalon is működnek.”¹⁰

Hogy miért foglalkozom ennyit a két félteke működésével? Előző könyvemben¹¹ a mese, a film és az álom közti összefüggéseket boncolgattam, és nem mellékesen arra a következtetésre jutottam, hogy a meseteremtő **kép**zelet és az álom**kép** a **kép**zeletdús jobb félteke 'érdeme' lehet. Nem egyedül állítom ezt. Bosnyák Sándor írja:

„A két agyfélteke közül nappal a bal, a racionális én uralkodik, éjszaka viszont, amikor a racionális én nyugovóra tér, szóhoz jut a jobb agyfélteke, az emocionális én. A kutatók **kimutatták**, hogy mindkét féltekének megvan a maga emlékezete, adattára, archívuma, amelyből építkeznek, s álmunkban agyunk elsősorban a jobb agyfélteke emlékezetét mozgósítja. A jobb félteke archívuma **képi** adatokból áll, **képeket, jelképeket**, analógiákat sorakoztat fel. A **képek** plasztikusak, szinte kézzel foghatóak, olyan érzékletesek s olyan elementáris erejűek, hogy hozzá **kép**est a valóság **képei** csak halvány másolatoknak tűnnek. Az ég kékebb, a tűz izzóbb, a hal sikosabb és hidegebb.”¹²

Changeux a két japán írás, a kandzsi és a katakana példáján érzékelteti a féltekék funkciója közti különbséget. A kandzsi kínai mintájú fogalomírás ma is használatos 2500 írás**jele** valójában **szójel**, bonyolult ábra, azaz **kép**. Az 1958-ban bevezetett írásreform előtt 3-4000 **jele** volt használatban, de eredetileg 25 000 **szójel**ből állt. A katakana viszont csupán 71 szótag**jel**ből áll. Ebből adódóan a kana **jelek** lényegesen egyszerűbbek a kandzsiénál. A vizsgálat **kimutatta**,

„hogy kana írás esetén a bal, kanjinál a jobb félteke dominál, főleg, ha főnevekről van szó. A féltekék közötti

különbség a kana és a kanji használatában összhangban van azzal, amit már az egyes féltekék szerepeiről megtudtunk. [...] A kana elvont, formális és kombinatorikus **jellege** a bal féltekében foglal helyet, a kanji **jelek** felismeréséhez viszont épp a jobb agyfélteke **képfelismerő** és raktározó **képességeire** van szükség.⁷¹³

Vagyis a jobb félteke **képfelismerő**, megkülönböztető **képessége** igencsak tiszteletreméltó. A kínai (és japán) gyerekeknek legkevesebb 2000 írás**jelet** kell megtanulniuk, amelyekhez később további írás**jelek** zúdulnak rájuk. Mivel a kínai egész életében főleg kínai írás**jeleket** ír és olvas, jobb agyféltekéje állandó edzésben van. Aki némiképpen otthonos a kínai nyelvben, tudja, hogy a hatalmas kínai kultúra és civilizáció e **képirásra** épült. Átállása a latin betűs írásra e kultúra összeomlásához vezetne. A kínai írás emellett szép is. Kínában és Japánban a kalligráfia ezért vált **képzőművészeti műfajjává**. A betű**jeleket** író, olvasó ember jobb agyféltekéje nincs kiteve ilyen karbantartó ingereknek, neki más kell kitalálni.

A két félteke versengését a kultúra és a civilizáció uralomváltásaként is felfoghatjuk.¹⁴ A hagyományos kultúra dominanciáját a jobb félteke fölényre, a civilizációét a bal féltekéé **jelzi**. Hámosi szerint az ősember inkább jobb féltekés volt, hiszen a szimbólumalkotás az őskorig ve-

zethető vissza. Ez a használati aszimmetria valamikor a történelem során kiegyenlítődött, majd ellenkező elő**jel**űvé torzult.¹⁵ Megállapítása rávilágít a hagyományos és a modern gondolkodás közti eltérésre. Jobbféltekés eleink a **szemmel látható** összefüggéseket figyelték. Analógiákra épülő rendszert, világ**képet** teremtettek, egyfajta szintézist, és ahhoz próbáltak igazodni az élet minden területén. A modern ember szakbarbár, analizál. Egyre több részfelismerésre tesz szert, de egyre kevésbé **látja** az egészet – a fától az erdőt. **Képszerűen** fogalmazva: ha az ismeretek gyarapodását táguló gömbhöz hasonlítjuk, akkor a mindenkori **jelen** részismeretei a növekedésnek (fejlődésnek) és specializálódásnak köszönhetően egyre távolabb kerülnek egymástól.

A modern ember fantasztikus találmányokat mondhat a magáénak, amelyek között furcsa módon már akad olyan is, amelyiknek több köze van a formához, mint a tartalomhoz (Rubik-kocka, gömböc) – és ez jó **jel**. Olyan nép fiaihoz köthetők ezek, amelyiknek a nyelve a legkölteibb talán az egész világon. A média sok gimnazista és egyetemista korú magyar fiatalembert kap föl, akik meglepő találmányaikkal már igen fiatalon világhírré tesznek szert. Rátai Dániel a Leonar3Dóval; Bakó Gábor a saját fejlesztű, nagyfelbontású légi felvételeivel (Interspect); az első

magyar műholdat, a Masat-1-et építő egyetemisták; Kocsis Viktor, a magyar Marsjárót tervező szolnoki diák csak négy kiemelkedő példa a fiatal magyar föltalálók közül. A Rubik-kocka a tanúm, hogy a gyerekek, kamaszok tudnak valamit, amit a felnőttek már nem, vagy ha igen, csodaszámba megy. A Rubik-kockát egy gyerek minden külön **képzés** nélkül, magától „kirakja”,¹⁶ a felnőttek túlnyomó többsége hosszas idomítás, gyakorlás után sem tud vele megbirkózni. Nem a jobb félteke felnőtté válással egyidejű „elsorvadása” magyarázza ezt a **jelenséget**?

Teller Ede (1908–2003) azt vallotta, hogy tudományos sikereit annak köszönheti, hogy a magyar volt az anyanyelve, máskülönben közepszerű középiskolai tanár lett volna belőle. Közszájon forog az a mondása, mely szerint Ady költészete nélkül nem fedezte volna föl a hidrogénbombát. Mellesleg szépen zongorázott, és verseket is írt.

A féltekék közti teljes elkülönülésről ép agyban mindazonáltal nem beszélhetünk, legfeljebb erős hangsúlyeltolódásokról, mivel az észleletek és fogalmak szüntelenül ide-oda ingáznak a két félteke között. Sok még e téren a bizonytalanság. A szakemberek még abban sem biztosak, hogy a két félteke szakosodása örökletes-e, veleszületett (genetikus) vagy pedig egyéni és nevelés következménye (epigenetikus).¹⁷ Törekvésem akkor lehet sikeres, ha a második változat az igaz.

A formaközpontú, analógiás gondolkodás olyan múltat hagyott ránk örökül, amelynek **láttnán** tátva marad a szánk, ugyanakkor el vagyunk telve a modern civilizáció tartalomcentrikus, szakosodásban **jeles** eredményeitől. Ez utóbbiak azonban egyre nagyobb részben a **vizuális** informatikában betöltött uralkodó szerepének köszönhetőek. A kérdés az, vajon nem mennénk-e tovább a két agyfélteke harmonikus használatával? Kegyetlenebbül fogalmazva, nem azzal lépnénk-e át a nagy ezredvégi paradigmaváltás nehézségein, e kulturális világekorszak végen, ha agyunk kapacitását kihasználva a dolgok teljes körű fölfogására, megértésére törekednénk?

[...]

Egy divatos, az oktatásban agyonhasznált, általam különösen utált idegen szót hoznék föl példának a **látó** nyelvhasználat hiányára, a kompetenciát. Hogy mit **jelent** a szó valójában, azt kevesen tudják. Lelkesen használják mégis, minden hivatalos szöveg ki van vele tömve. A kompetencia különösen kártékony, mert tantervi használata a folyó iskolai nevelés szellemiségét fejezi ki. Csekély vigasz, hogy a divatszavak hamar elkopnak, és más kerül helyettük.

A tantervek szövegében rajta kívül még két latin eredetű idegen szó fordul elő sűrűn: az **attitűd** és a **motiváció**.

Túltengő használatuk még az olyan latinos műveltségű ember fülét is sértik, amilyen én vagyok.

A kompetencia – ragozott formáival együtt és összetételekben – csak a NAT-ban 100-szor szerepel. Az **attitűd** 37-szer, a **motiváció** 29-szer. Több okból idegesítenek. Mindenekelőtt azért, mert az idegen szóhasználat az anyanyelv köré épülő, már elfogadott tervezetben különösen bosszantó. Másodszer azért, mert **ködösítenek**. Mindegyiknek több **jelentése** van. Angol megfelelőjük általános érvényű magyar **jelentéseit** idézem¹⁸ az Ország–Magay-féle nagyszótárból használati sorrendben: **competence** = kielégítő anyagi helyzet, hozzáértés, alkalmasság, **szakképzettség**, szaktudás, szakértelem, hatáskör, nyelvtudás, kompetencia. A mindennapi nyelvhasználatban **szédítő** karriert befutó kompetencia éppen érvényes jelentését csak a szöveggörnyezetből lehet kihámozni. (A kormány kompetenciája, cégünk kompetenciája, a tanuló kompetenciája, ez nem az ő kompetenciája stb.) Miért veszi föl a szótár is listára a **competence** magyar megfelelőjeként a kompetencia szót? Miért nem jók a fölsorolt magyar megfelelők? Miért nem ezek szerepelnek a tantervekben? Miután tanulókra és nem a már megszerzett tudás birtokosaira vonatkoztatják a szót, nyilvánvaló, hogy csak alkalmasság értelmében használják, illetve **képességnek**, **képességnek** magyarártva. Az oktatás, nevelés vonatkozásában a **képesség** összekapcsolódik az emberben (tanárban, diákban) a **képzéssel**, a kompetencia nem. Nem **tűnik** föl senkinek, hogy a magyar nyelvben mind a **képesség**, mind a **képzés** a **kép** szóból **képződik**?

Attitűd = tartás, póz, magatartás(forma), állásfoglalás, viselkedés, álláspont, szellemi beállítottság, állás, helyzet, önteltség, durvaság, **szemtelenység**, hencegés, fontoskodás. Ezek közül még nehezebb választani, de a tantervek szerzői sem egyik, sem másik **jelentésében** nem használták e szót, amely gyerekekre nem, inkább fontoskodó és **beképzelt** értelmiségire illenék. Úgy gondolom, hogy a szótárban föl sem sorolt hozzáállást akarják érteni rajta.

Motiváció = indoklás, megokolás, okadatolás, indok, indíték, motiváció, kiváltó ok. A **motiváció** már bevett része a közbeszédnek, és mint a tantervek esetében is, egy (két) kiváló magyar szó, az indíték (ösztönzés) helyett szokás élni vele. Miért is? Sznobizmusból?

Mindhárom szó gyűjtőfogalmat **jelöl**, de, mint **láttnak**, nem összes **jelentésükben** szerepel a NAT-ban, ezért mondom, hogy **ködösítenek**. Harmadszor, fogalmak lévén, még azok sem tudnak társítani hozzájuk valamilyen **képzetet**, akik naponta használják őket. Magyar megfelelőjük esetében ez sokkal könnyebben menne.

A kompetenciával van a legnagyobb bajom. Mégpedig azért, mert az oktatás-nevelés célját másképp határozza meg, mint a magyar *képesség*. A szó töve, a latin *compeo* a valamire alkalmas, *képes* mellett azt is *jelenti*, hogy győz valamiben.¹⁹ Az angol *compete* ige kifejezetten versenyez, verseng, konkurál *jelentésű*, ami tökéletesen kifejezi a protestáns etikájú kapitalista világ *szemléletét*. Az eredeti *képes* valamire *jelentés* magyarul viszont arra utal, hogy birtokosa *átlátja* a dolgát, tennivalóját, és meg tud birkózni vele. Ez utóbbi *jelentése* ezerszer jobban megfelel az iskolai *képzés* céljának, mint a nebulók versenyztetése. Hiszen azt is érzékelteti, hogy az illető megértette, amit hall, amit tanult, nem csak bemagolta a feleléskor visszamondottakat. A bizonyos területeken gyengébb *képességű* gyereket komoly mértékben visszavetheti, ha a tanár versenyre kényszeríti a *jelzett* területen kiválóbb társaival, ahelyett, hogy saját *képességeinek* fejlesztésére sarkallná. A tudomány- és művészettörténet számos példát kínál arra, hogy a felemásan teljesítő gyerekek felnőttként világraszóló eredményre juthat, ha nem követelnek tőle ott is „kompetenciát”, ahol csak veszíthet.

A versenyszellem kimondatlan ösztönzése, ha nem is tudatos, mégis célzatos lehet a tanterv készítőinek a részéről. Ezt a kompetencia, sőt kulcskompetencia különösen gyakori használata *mutatja*. Mondom, nem feltétlenül tudatosan – a verseny, verseng szavak nem szerepelnek sokszor a szövegben, *szemben* a szintén gyakori *képességgel*, de a globális közösséghez való igazodási vágy nyilván annak szellemiségét is magától értetődőnek *tekinti*. Az pedig még ma is a piacközpontú versenyszellem.

Még egy fontos, az idegen szavak használata elleni érvem van. Mennél újabb átvétel egy idegen szó, annál kevesebb *kép*, hang, hangulat társul hozzá. Az ezer évvel ezelőtt átvett pata, patkó szavak hallatán magától értetődően *látjuk* lelki *szemeinkkel* a nevezetteket. És halljuk is őket!²⁰ A csupán néhány száz éves, többnyire latin kölcsönzavak esetében ez nem mindig ilyen természetes. Az ember – ritka kivétellel – csak az anyanyelvén *látja* is, amit hall vagy olvas, pedig a *látva* hallás és olvasás nagyon fontos a helyes értés *szempontjából*. Ha bonyolultabb az elvont fogalmat *jelentő* szóösszetétel, ráadásul idegen, sokkal nehezebb *képet* társítani melléje. Vagy le kell bontanunk, vagy előbb lefordítanunk, és azután le bontanunk, hogy *képet* alkothassunk róla, azaz értsük is. Ez bonyolult folyamat, ami rávilágít, miért áll az ismeretszerzés végpontján az elvonatkoztatás, általánosítás.

A *látás* nem előzi meg a hallást időben, de a fülünk a *szemünkhöz* irányít bennünket. A nyelv is tudja ezt: a hangot *képezzük*, nem hangoljuk (ang. *sound picture*,

sound formation = hang*kép*). Ahhoz, hogy megtanuljanak olvasni, a *látóknak* a *szemükre* van szükségük (a vakoknak a tapintó ujjukra). A szövegértésben nagy segítségünkre vannak a tapasztaltak, elsősorban a *látottak*, jó esetben a *kép* itt is megelőzi a szöveget. A hajdan sikeres fonómimika ezt szolgálta az oktatásban. A szövegértés sokáig érzéki természetű, vagyis alapvetően *vizuális* marad, az elvonatkoztatás, általánosítás *képességére* csak bizonyos életkor fölött teszünk szert. És ez biztos nem a 4. osztály után következik be, mint ahogy a tantervek szorgalmazzák. Én az átlagosnál jóval tovább küzdöttem ezzel. Az elvont fogalomalkotással *szemben* ma is előnyben részesítem a hasonlatot, a metaforát, a példákat gondolataim kifejtéséhez, és kerülöm az idegen szavakat, mert nem *képszerűek*. A költők is kerülik őket. Az átvett, főleg fogalmakat *jelentő* idegen szavak ritkán kifejezőek hangulatfestés, hangutánzás *tekintetében*. Természetesen minden nyelvben vannak hangutánzó, hangulatfestő szavak. Csak nem ilyen, érzékletes szavakat kölcsönzünk, miért is tennénk, hiszen ilyenekkel bőven rendelkezünk magunk is, hanem olyanokat, amelyek a „civilizációs import” hátán érkeznek. Az idegen szavak jönnek, mennek. Ha az, amit *jelölt*, elavul, vagy talál rá a magyar megfelelő magyar elnevezést, *eltűnik* a süllyesztőben. A nyelvünket valamikor ellepő görög, latin és német eredetű szavak többsége mára kikopott a használatból. Azok maradnak legtovább, amelyeket a közbeszéd irányítói folyamatosan erőltetnek, főleg a médiában (diskurzus, internacionalizmus, konvenció, publikus, sovinszta stb.). A közbeszédbe beszüremelő szaknyelvek közfigyelemre számító, részben aktuális szavai is „ragaszkodnak hozzánk” (pl. abszolút, amortizáció, autó, deviza, fájl, komplexum, pszichés, szintézis); meg azok, amelyek hangulati, hangfestő töltete a magyar befogadóra is hat, s ezért többnyire *látattók* nekünk is (abszurdum, bifláz, dekkol, durmol, hercig, masször, sármos). Ez vonatkozik a fővárosi alvilág jiddis, cigány eredetű szlengjére is (felplankol, haver, kégli, kuncsaft, strichel; csaj, csávó, kéro, dzsal, mindzsó).

A hajdani céhes iparosok, *képzett* szakmunkások gazdag saját szókinccs birtokosai voltak, csak hát az ő nyelvük javarészt német szavakból állt, miként a többnyire idegen leleményeket használó városi háziasszonyoké (colstok, düzni, gleivni, kurbli, slag, subler, zsanér; cekker, kuglóf, masni, pertli, snicli), hiszen zömmel idegen származásúak voltak, de a nyelvük nem szakadt el az őket környező valóságtól, ezért nem okozott gondot *képet* társítani a hallott szavakhoz. A magyar parasztokkal viszont nehezen értettek szót, hiszen legényeink csak a közös hadseregben hallottak német szót.

Mára a helyzet annyiban változott, hogy a fiatalság és az „alsóbb néposztály” sokkal műveletlenebb elődeinél, szókincese szegényes, az adott szubkultúra szlengjébe zárkózott. Néhány tehetség megnyilvánulástól *eltekintve* ugyanolyan *képtelen* nyelvet beszél, mintha a maga számára idegen szavakkal élne. A szleng olyan szavai, mint a tök jó, király, sirály, zsír, a *képes* beszéd vágyáról árulkodnak, de az előhívható *kép* egyre távolabb esik a szavak szándékolt *jelentésétől*.

Hozzájuk *képest* az elitek saját, jól megkülönböztethető szakzsargon beszélnék. Közös ismertetőjük, hogy nyelvük elvontabb, mint az egyszerű halandók nyelve, a kívülállók számára nem *láttató*, ezért nem is értik. Az ellittagok, ha nem is „*látják*”, de legalább értik, amiről beszélnek, mivel nyelvük szakterületük *látható* dolgaival foglalkozik.

A legtöbb idegen szó olyan elvont fogalmat *jelöl*, amelynek több *jelentése* is lehet magyarul. Éppen ez, az általános, ugyanakkor egyértelműnek „*érett*” *jelentés* marasztalja e szavakat magyar nyelvi körben, mivel nyelvünknek nem erénye az egyértelmű általánosítás. A *jelentésárnyalatok* kifejezése viszont igen, ezért van az, hogy más modern nyelvekhez *képest* gazdag a szókincese.

Az elvont fogalmat *jelentő* anyanyelvi szavak is olyan szavak módosulásai, vagy olyan szógyökökből épülnek föl, amelyek érzékletesek. Egyszerű példa a lélek szó. A lélek *láthatatlan*, bár történetek próbálkozások *láthatóvá* tételére.²¹ A szó eredetére ugyanakkor könnyű rájönni: az ember *láthatóan* lélegzik – ki-bejár száján a levegő (hálni jár beléje a lélek), ami hideg időben szintén *láthatóvá* válik, pára lesz belőle, mely a régi magyar nyelvben az állat-lelket *jelentette*. (Szegény pára.) A lélek szó lél, lehelet, lélegzet szavakból keletkezett elvonással illetve elvonatkoztatással (lat. *spiritus* = levegő, lélegzet, lélek, szellem).

Azt tartjuk, hogy a mi nyelvünk rendkívül *képgazdag*. Ez igaz, de ugyanezt minden nép elmondhatja. A nyelvek „*látható*” szavai többnyire hangzásukban is *képszerűek*. Ilyenek a hangutánzó szavak. (Dob, ang. drum, or. барабá́н.) Látható *képet* sugallnak a hangulatfestő szavak. (Sompolyog, hús, olaj. Ez utóbbi ráadásul réges-rég beolvadt idegen eredetű szó.) Azok a szavak honosodnak meg könnyen, melyek eredeti alakjukban is érzékletesek, kifejezőek a számunkra. Ilyen az említett pata és patkó is.

Bizonyos műfajokban túlteng az idegen szó használata. Az esetek többségében a szöveg szerzői ezt tudatos stílris eszköznek *tekintik*. Sajnálatos. A túl sok idegen szó használó ember – rendszerint értelmiségi – maga alatt fűrészeli a fát. Csak a magához hasonló érti, miről beszél, bár aligha ez a célja. Íme: „Az etnikai nacionalizmusra

épülő politikai nemzet restauratív nosztalgiájának víziója” – írja olvasóinak György Péter.²²

A bürokrata bikkfanyelv kevesebb idegen szót használ, de a szókincs szintén nem kifejezetten *láttató* erejű. A nehézkes fogalmazás, amit pontosságra való törekvéssel indokolnak, még inkább nehezíti a megértést. Álljon itt példaként a *Kerettantervek* egy nem is túlbürokratizált, de álmosítóan érdektelen magyarázata a IX–XII. osztályok részére oktatandó *vizuális* kultúra mibenlétéről:

„A *vizuális* nevelés legfőbb célja, hogy hozzásegítse a tanulókat a *látható világ jelenségeinek*, a *vizuális* művészeti alkotásoknak árnyaltabb értelmezéséhez és megítéléséhez, környezetünk értő alakításához. A tantárgy így nemcsak a *képző-* és iparművészet területeinek a feldolgozásával foglalkozik tehát, hanem tartalmi közé emeli a *vizuális jelenségek*, közlések olyan köznapi formáinak vizsgálatát is, mint a tömegkommunikáció *vizuális*

megjelenései, a legújabb elektronikus médiumokhoz kapcsolódó *jelenségek* és az épített, alakított környezet. A *képzőművészet*, *vizuális* kommunikáció, tárgy- és környezetkultúra a *vizuális* kultúra tantárgynak olyan részterületei, amelyeknek a tartalmi végigkísérik a közoktatásban a *vizuális* nevelést, ám a különböző iskolaszakaszokban különböző módon kapnak hangsúlyt. Ezek a részterületek azonban a legfontosabb tartalmakat biztosítják csupán a fejlesztéshez, de hatékony fejlesztés csakis komplex feladatokban, egymással összefüggő feladatsorokban értelmezhető. A tantárgy oktatása tevékenység-, illetve gyakorlatközpontú, ahol alapvető fontosságú a játékos-kreatív *szemlélet*, illetve hogy a tantárgy tartalmainak feldolgozása komplex, folyamatorientált megközelítésben történjen,²³ így a projektmódszer eszközét is felhasználja a tanítás-tanulás folyamatában.”

Ha a fenti szövegből kihagyjuk a fölösleges ismétléseket, halmozásokat, csökkentjük az idegen szavak számát, egyszerűsítjük az igehasználatot és tömörítjük a mondatokat, majd egyharmadával rövidebb és könnyebben érthető, megjegyezhető szöveget kapunk:

A *vizuális* nevelés legfőbb célja, hogy segítse a tanulókat a világ *jelenségeinek*, a műalkotásoknak árnyaltabb értelmezésében és megítélésében, környezetünk értő alakításában. A tantárgy nemcsak a *képző-* és *iparművészettel* foglalkozik, hanem magába foglalja az olyan köznapi *jelenségek*, közlések vizsgálatát is, mint a tömegkommunikáció *látványvilága*, az elektronikus médiumok megnyilvánulásai és az épített, alakított környezet. A *képzőművészet*, *vizuális* kommunikáció, tárgy- és környezetkultúra a tantárgy olyan részterületei, amelyek végigkísérik a közoktatásban a nevelést, ám a különböző iskolaszakaszokban különböző módon kapnak hangsúlyt. Ezek a részterületek csupán a legfontosabb tudnivalókat tartalmazzák a neveléshez, s az csakis tágabb összefüggésű feladatsorokban lehet hatékony. A tantárgy oktatása tevékenységközpontú, gyakorlataiban a játékos-kreatív *szemlélet* uralkodik, törekszik a tantárgy tartalmainak folyamatukban is összefüggő feldolgozására, s így az együttműködésre²⁴ épít a tanítás-tanulás folyamatában.

Ettől persze még nem lesz a szöveg kifejező, érzékeltes, ahhoz a fogalmazójának *láttható képeket* kellene alkalmaznia, s akkor mondandója nemcsak a bal, hanem a jobb agyféltekére is hatna. És hiányolom nemcsak az idézett részben, hanem a tantervekből általában is az érzelmi hatás ajánlását. Az érzelmi beállítódásról, szeretetről, szociális érzékenységről, mások iránti érdeklődésről írottak száraz, érzelemmentes, azaz bal féltekés stílusa szerintem nem támaszt igényt a tanárban

arra, hogy rájöjjön, érzelmei kifejezésével sikeresebben tudna nevelni. Nem elsősorban a tanulókkal való bánásmódra gondolok, hanem a tananyag érzelmeteli előadására. Feledhetetlen gyermeki példám Kozma Andor verse: *A karthágói harangok mutatja* be *szememben* az e téren ideális tanárt. Elemi és általános iskolában, de még gimnáziumban is találkoztam tanítókkal, tanárokkal, akik tudtak kedvet csinálni a tanuláshoz, de ez mintha fordítottan lett volna arányos a serdüléssel. A tanári lelkesedés évről évre – ahogy nőttünk – egyre fogyott, s azt kell mondanom, az erre utaló *jelek* az óvodától az egyetemig az alaptantervi párhuzamosságokban változatlanul *jelen* vannak.

JEGYZETEK

- 1 A témával kapcsolatos bizonyos szavakat, szótöveket a mondanivalómat alátámasztandó kiemeltem. Ezek: *jel, kép, lát, mutat, néz, szem, tekint, tűnik, vizuális, vizualitás*.
- 2 Jankovics Marcell: *A Nap könyve*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1996, 152–153. oldal.
Méry Gábor – Jankovics Marcell: *Szmracsány Szűz Mária temploma*. Budapest – Somorja, Méry Ratio Kiadó, 2014, 26. oldal.
- 3 A tudomány megkülönbözteti a rövid és a hosszú távú memóriát.
- 4 Hámori József: *Az emberi agy aszimmetriái*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999.
Jonah Lehrer: *The Eureka Hunt*. The New Yorker, 2008. július 28.
- 5 I. m., 129. oldal.
- 6 <http://www.bomon.hu/domjanlaszlo.htm>. A *tesztképre* kattintva egy pompás (kreált) női sziluettet látunk forogni. A szöveg szerint, aki a nőalakot balról jobbra látja forogni, „az a jobb agyféltekéjét dolgoztatja jobban”. Meglepődtem volna, ha fordítva láttam volna.
- 7 Bánki M. Csaba: *Agyunk fogságában*. Budapest, Pro Die Kiadó, 2006, 212. oldal.
- 8 Hámori József azt írja, hogy „a balfélteke szimbólum-alkotó”, s hogy a „természettel közvetlen, szinte tárgyiasult kapcsolatban álló népeknél [...] a szimbólumok ismeretlenek” (125. oldal). Számomra ez csak azt *jelentheti*, hogy Hámori a szimbólum szót az enyémtől eltérő vagy szűkebb értelemben használja. Bizonyára olyan elvont, civilizáció teremtette *jeleket* ért rajta, amilyenek a számok és az *írás-jelek*. Ha igen, egyetérték a megállapításával. Máskülönbön önmagának mondana ellent: táblázata szerint a szimbólumok másik, tágabb köre: a *jelképes* színhasználat, a

- geometrikus „díszítés”, a mítoszok, rítusok, **képes** beszéd stb. a jobb féltekéhez tartozik.
- 9 Bánki 2006, 259. oldal.
- 10 I. m., 212. oldal.
- 11 *Mese, film és álom*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2013.
- 12 Bosnyák Sándor: *Mit láték álomban – Népi álomfejtés és hiedelemtörténetek*. Budapest, Európai Folklor Intézet – L'Harmattan Kiadó, 2003, 13.
- 13 Jean-Pierre Changeux: *Agyunk által világosan. A neuronális ember, avagy az agy kutatás keresztmetszete*. Budapest, Tipotex Kiadó 2000, 252. oldal. Lásd még Kéki Béla: *Az írás története*. Budapest, Gondolat, 1975, 68–72. oldal.
- 14 *Kultúrából a Civilizációba*. Magyar Művészet, 2013/0. szám.
- 15 Hámori 125. oldal. Szerintem az európai történelem néhány korábbi korszakában is győzni látszik a ráció. Legalábbis ami az uralkodó irányzatot illeti. A klasszikus ókor, a görög és különösen a római civilizáció ilyen.
- 16 Csak tudnám, miért hívják a kockaszínek helyzetétét kirakásnak!
- 17 Changeux: i. m., 246–247. oldal.
- 18 Azért az angolt, mert az újabb befogadott idegen szavak szinte kivétel nélkül angolok, függetlenül attól, hogy e három latin szó a legtöbb európai nyelvben már régen meggyökeresedett, és nem is angol, inkább francia közvetítéssel.
- 19 A *cum*, összetételben *com-* (**j**elentése: többen együtt, közösen) és *peto* (megy, siet valahová, valakire rátör, pályázik, törekszik valamire) összevonásával.
- 20 A két kölcsönzó egymásból keletkezett: patából a patkó. Eredeti magyar szó a patára a köröm volt. A pusztai lovas nem patkolta a lovát, földön, fűvön járt, nem volt rá szüksége. És mivel a ló csupasz körme tompán szólt, nem adott olyan éles hangot, mint a kövön csattogó patkolt pata, ezért mondta rá lovas ősünk, hogy dobog.
- 21 Bevett gyakorlat volt a megszemélyesítés. Erre példa a görög mitológiában Pszükhé. Magyar példát is mondok: bizánci mintára a középkorban a lelket gyermek **képében** ábrázolták. Így Szent István feltételezett szarkofágján az elhunyt király lelkét bepólyált csecsemő **képében** viszi az angyal a magasba. A mateóci oltáron (Szepesség) nemcsak az övét, hanem Szent Imre lelkét is gyermek **képében** emelik angyalok a mennybe.
- 22 *Láthatatlan emberek*. Élet és irodalom, 2013. október 4.
- 23 Történjék. Elég baj, hogy a köznyelvben az ikés igék helyes használata teljesen visszaszorult. Legalább az oktatásban, nevelésben érdekeltnek ne tegyenek le róla!
- 24 Mire jó a projekt módszer nevű szószer nyeteg? *Wikipédiás* magyarázata is megérdemli a kritikus figyelmet:
„A **projekt módszer** a tanárok és diákok közös tervező és kivitelező tevékenységére épülő pedagógiai-didaktikai

módszer, amely a megismerési folyamatot projektek sorozataként szervezi meg. Pedagógiai értelemben a *projekt* olyan összetett feladat, amely középpontjában egy, többnyire gyakorlati természetű, a mindennapi élethez kapcsolódó probléma áll, és amelyet a tanárok és diákok közösen, együttműködve, több **szempont** szerint elemezve, komplex módon dolgoznak fel a közösség érdekeit szolgáló produktum, termék létrehozása érdekében. A kivitelezés egyrészt kollektív, mivel egy közösség együttműködéséből születik meg az eredmény, másrészt egyéni, hiszen mindenki saját érdeklődése, **képességei**, egyéni tapasztalatai alapján járul hozzá a csoport munkájához.”

Néhány évvel ezelőttig megvoltunk nélküle, megtette a terv, s a szintén idegen program helyette. Szerencsére, ahogy divatba jött, úgy ki is fog menni a divatból. És akkor erre a „remek” magyarázatra sem lesz semmi szükség.

- 25 **A gyerekek életkorral olyan tartalmi-formai hiányatlanságon mennek át, amely mutatja a vizuális nevelés hiányát.**